

מי ומתי נתן לנו את השבת

מים ראשונים: האם יש מצווה המייחדת ומיוחדת יותר מהשבת, שהיא עדות כפולה לבריאת העולם וליציאת מצרים כאחד - לידת עולם ולידת עם - וחקוקה לדורות בעשרת הדברות בספרים שמות ודברים?! אך עדיין נשאלת השאלה: היכן ומתי וע"י מי נקבעה השבת כיום מנוחה שבועי, יום של שבייתה מכל מלאכה, יום של "זכור" ושל "שמור"?

ויאמר משה אכלהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאהו בשדה: ששבת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו: ... ראו כי ה' נתן לכם השבת על פן הוא נתן לכם ביום הששי לחם יומים שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי: וישבתו העם ביום השביעי: (שמות טז כה-ל, פרשת בשלח).¹

שמות רבה כה יא-ב, פרשת בשלח – השבת אות פרטי לעם ישראל

"ראו כי ה' נתן לכם את השבת", לא היה צריך לומר אלא: "דעו". מהו "ראו"? אלא כך אמר להם הקב"ה: אם יבואו אומות העולם ויאמרו לכם: למה אתם עושים את יום השבת ביום השביעי?² אמרו להם: ראו שאין המן יורד בשבת.³ ומהו "נתן לכם השבת"? לכם נתנה ולא לאומות העולם. מכאן אמרו אם יבואו מבני נח וישמרו את השבת, לא דיים שאין מקבלים שכר, שנאמר: "ויום ולילה לא ישבותו" (בראשית ח כב) ... וכן הוא אומר: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם" (שמות לא יז); משל למלך יושב ומטרונה יושבת כנגדו, העובר ביניהם חייב מיתה.⁴

אמר ר' לוי: אם משמרים ישראל את השבת כראוי אפילו יום אחד, בן דוד בא. למה? שהיא שקולה כנגד כל המצוות.⁵

ויבאו מרתה ולא יכלו לשאת מים ממרה ... ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו: ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמת כל חקי וכו': (שמות טו כג-כו).⁶

¹ התשובה לשאלה בה פתחנו היא פשוטה: השבת ניתנה לראשונה לבני ישראל עם ירידת המן הוא 'לחם משמים' במדבר. ובאמת, אם נחפש את המילה "שבת" מתחילת התורה, כאן בירידת המן היא נזכרת לראשונה (ראו ה' [טעם המן](#)). ובפרשה הבאה בעשרת הדברות: "זכור את יום השבת לקדשו", ובהמשך ספר שמות בקשר לציווי על המשכן (פעמיים) ובספר ויקרא פרק כג (פרשת המועדות), במדבר פרק טו (המקושש) ופרק כח (שוב המועדות), ודברים פרק ה (דברות ואתחנן) – כל אלה נראה בפרוט נוסף להלן (הערה 18). עד שנגיע לשם, שים לב לכינוי השבת "היום השביעי". יש כאן קשר ברור עם השבת של בריאת העולם שם היא מכונה "היום השביעי" (אין "שבת" בספר בראשית כפי שאמרנו וכפי שנראה להלן).

² א.א. הלוי מסביר שאומות העולם, קרי היוונים איתם התמודדו חז"ל, לא מקבלים מועד שאיננו קשור בטבע. ראש חודש הירח, חגים התלויים בעונות השנה, בהתארכות היום והלילה (השמש) – כן. אבל יום שנובע רק מספירה של המספר שבע ללא כל קשר לתופעת טבע כלשהיא? היוונים והרומיים גם לא הבינו מה בכלל פשר של יום מנוחה שבועי. הם לעגו לרעיון וחשבו שהוא בזוז כלכלי (פחות מטיים).

³ התשובה לאומות העולם שהקב"ה לימד את בני ישראל להשיב ("דע מה שתשיב", ראו=דעו), היא שיש עוגן לשבת בטבע. ההוכחה היא מהמן שלא ירד בשבת ואפשר גם להוסיף שירד כפול ביום שישי. האם ירידת המן היא שתשכנע את הגויים שמן הסתם לא ראו ולא שמעו על המן? האם זו מה שמכונה 'תשובה למינים' ובאמת, האם יש תשובה יהודית-פנימית טובה יותר? (ראו דברינו [לאלה דחית בקנה לנו מה אתה משיב](#) בפרשת חוקת). על כך נרחיב בהמשך, אבל צריך להודות שתשובה זו יסודה במקרא. מתאימה השבת שניתן לעם שיצא לחירות (וזה עתה ניצל מפרעה בנס ים סוף) ויכול לנהוג שבת כבן חורין. ובחירה התורה לחבר חירות זו דווקא כאשר ניתן לעם לחם משמים, בשעה שאינו עובד למחיתו ולשרידותו בששת ימי המעשה.

⁴ בין כך ובין כך, הפכה השבת לאות וסמל לקשר האינטימי שבין הקב"ה לעם ישראל, ברוח הפסוק במשלי ה יז: "יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך" (ראו שמות רבה טו כג הדרשה על החודש הזה לכם, תנחומא תרומה ט על הפרדה של יעקב מעשו ועוד). שאר האנושות, שמכונים כאן "אומות העולם" ר"בני נח" ובנוסחאות מצונזרות "עובדי כוכבים", מצווים לעבוד ללא הרף (הוא דורש "לא ישבותו" על בני האדם ולא על עונות השנה כפשוט הפסוק). השבת היא 'משהו פרטי' ואינטימי בין הקב"ה וכנסת ישראל ואין לה שום סממן אוניברסלי, כפי שניתן לצפות מהבריאה. אולי זו תגובה חריפה לקנטור של אומות העולם: "למה אתם עושים את יום השבת". נראה שיש הרבה מה לדון בשבת כערך פריקולרי או אוניברסלי, אך נעצור כאן. מדרש זה מחזק את פשט הפסוקים ואת התשובה לשאלתנו: מי נתן לנו את השבת, היכן ומתי? הקב"ה בעת יציאת מצרים ובהקשר לנס של המן. אז מה יש עוד לדון בנושא? (האם כאן נגמור את הדין?) האם יש אפשרות שהשבת כ"ז ניתנה עוד קודם? הרי מבריאת העולם היא חצובה.

⁵ גלשנו לדרשה הסמוכה בסימן יב ממנה ניתן ללמוד שבני ישראל לא הקפידו תמיד לשמור על מתנת השבת, כפי שמצוי גם בנביאים, כגון ישעיהו נח יג: "אם תשיב משבת רגלך וכו'", שם נזכר: "שומר שבת מחלל" וירמיהו יז כב: "ולא תוציאו משא מבתכם ביום השבת וכל מלאכה לא תעשו וקדשתם את יום השבת פאשר צויתי את אבותיכם". וכבר אמר ר' יוסי ברבי חנינא בדברים רבה ג א שרק בפעם הראשונה שניתנה השבת לישראל שמרו עליה כראוי. האם הקשר של השבת עם נס המן היה בעוכריה? שמירת השבת שוב כהלכתה נקשרת עם הגאולה (שבת קיח ע"ב), וגם זה נושא לדון בו בנפרד. נמשיך בנושא שלנו.

⁶ פרק לפני פרשת המן מתארת התורה את הגעת בני ישראל למרה, שם הומתקו להם המים (מחלקי המים המקורי) ושם ניתנו להם "חוק ומשפט". נושא לו הקדשנו את הדין [מצוות שנצטוו במרה](#) בפרשה זו. מהו "חוק ומשפט זה? אבן עזרא ורשב"ם לא מפרטים,

מסכת סנהדרין דף נו ע"ב – מצוות מרה ממשכות את שבע מצוות בני נח וגם מוסיפות

והתניא: עשר מצוות נצטוו ישראל במרה, שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהן: דינין ושבת וכיבוד אב ואם.⁷ דינין – דכתיב: "שם שם לו חוק ומשפט". שבת וכיבוד אב ואם – דכתיב: "כאשר צוך ה' אלהיך" (דברים ה יב, טז), ואמר רב יהודה: "כאשר צוך" – במרה.⁸

שמות רבה א כח – שבת בשעבוד מצרים

"וירא בסבלותם" – ראה שאין להם מנוחה, הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת! ואלו הם עבדיך, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע, הם מתים. אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח.⁹

הושענא שאומרים בשבת המועד סוכות אחרי הפיוט "אום נצורה"

כהושעת גוי מצוין מקווים חופש, דעה כווננו לבור שביעי לנופש, כן הושענא.¹⁰

רק מדברים באופן כללי על השמיעה בקול ה', "לייסר אותם וללמדם". רמב"ן מבאר: "לאהוב איש את רעהו, ולהתנהג בעצת הזקנים, והצנע לכת באהליהם בענין הנשים והילדים, ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור להם דבר". ורבי בחיי בן אשר שהולך בעקבותיו מוסיף גם: "שלמדו הקב"ה חכמת הצמחים וכוחות שבהם בסגולותם ובטבעם" – פעולת המתקת המים. אבל למדרש ולרש"י יש דעה אחרת.

⁷ וברש"י על הפסוק: "שבת פרה אדומה ודינים", ראו פרשני רש"י שמביאים את מקורותיו. ורש"י בסוף פרשת משפטים (שמות כד ג) מוסיף גם כבוד אב ואם, עפ"י הגמרא בסנהדרין שלהלן וכמו שהוא מפרש גם בפרשת ואתחנן על הפסוק בדברים ה יב: "כאשר ציווה". (אזכור זה של רש"י את מצוות מרה בפרשת משפטים קשור למחלוקת רש"י ורמב"ן ביחס למיקומו של פרק כד בספר שמות סוף פרשת משפטים. ראו דברי [אימתי אמרו נעשה ונשמע](#) בפרשת משפטים). ובמכילתא על הפסוק בפרשתנו יש דעות המוסיפות: עריות ודיני קנסות וחבלות. ראו פירוש תוספות ד"ה "עשר מצוות" בגמרא סנהדרין שם ששואל מה עם ברית מילה וגיד הנשה. (ואם כך, אפשר לשאול גם על מצוות פרו ורבו וכן כל המצוות שבפרשת בא: פסח, תפילין, פטר רחם).

⁸ אם התורה נוקטת בעשרת הדברות בלשון "כאשר צוך", משמע שהיו ציוויים שקדמו למעמד הר סיני. ואיפה הם היו? במרה. ראו רש"י שם בפסוק יב: "כאשר צוך – קודם מתן תורה במרה" (שבת) ובפסוק טו (כיבוד אב ואם). אבל פסוקים אלה נאמרו בדברות של ספר דברים פרשת ואתחנן ובפשוטות הכוונה ב"כאשר צוך" שם הוא לדברות של ספר שמות פרשת יתרו. כך מפרשים רשב"ם, אבן עזרא ורמב"ן שמוסיף וטוען "כי בכל ספר משנה תורה משה ידבר כמפי הגבורה". ראו דבריו במלואם בפירושו לדברים פרק ה פסוק יא. אבל חז"ל והמדרשים ממקמים את "כאשר צוך" שבשבת וכיבוד אב ואם שבדברות ואתחנן, לא על דברות יתרו כי אם על המצוות שנצטוו במרה "כאשר צוך" – במרה. כבר הארכנו לדון בנושא מתן השבת במרה כן או לא בדברינו [מצוות שנצטוו במרה](#) בפרשה זו ולא נאריך כאן שוב. נזכיר רק את הפשרה שמציע ספר אור זרוע ח"ב – הלכות ערב שבת סימן א: "ובאו למשה ואמרו לו: מה היום מיוחדים? ונזכר שנצטוו על השבת ויאמר אליהם: הוא אשר דבר ה' שבת שבתון. ומיכן יש ללמוד ששכח לומר להם שבת כאשר נצטוו במרה". במן נזכר משה שכבר נצטוו בני ישראל על השבת במרה! ובספר אבודרהם מעריב של שבת יש הבחנה מעניינת בין המועדים שעליהם נצטוו לאחר מתן תורה ובין שבת שעליה נצטוו לפני מתן תורה: "ואמרו חז"ל שבת ודינין במרה אפקוד. ועדיין לא בחר בהם הקב"ה עד שנתן להם התורה אבל שנצטוו על ימים טובים כבר נתן להם התורה ובוחר בהם ולכן אין אומרים בשבת אשר בחר בנו". השבת לא קשורה ב"אתה בחרתנו". השבת היא אוניברסלית ויסודה בבריאת העולם. אבל יש לשבת קשר מיוחד לעם ישראל וצריך עליה ציווי – ציווי שניתן במרה וחזר ונשנה במן וחזר וקיבל תוקף סופי בעשרת הדברות (שנשנו בערבובת מואב). לא בכדי נזכרת הסיבה של יציאת מצרים בעשרת הדברות של ספר דברים דוקא!

⁹ לפי מדרש זה, מקור השבת הוא בשעבוד מצרים, עוד לפני מרה והמן! משה היוצא כנסיך מצרי לראות בסבל אחיו, מתקן לבני ישראל שבת בעיצומו של השעבוד, ברשותו והסכמתו של פרעה! ראו דברינו [ויצא אל אחיו וירא בסבלותם](#) בפרשת שמות. הרחבה של המדרש לעיל מצויה בבראשית רבתי פרשת בראשית, שיועד גם לציין את תאריך האירוע: "ומנין שקדמה שבת ליציאת מצרים עשרים שנה? שנאמר: ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם (שמות ב יא). מה ראה? ראה להם תקנה לשעבודם כדי שינפשו ופרש להם הלכות שבת לנוח ולהינפש. כיצד עשה? נכנס אצל פרעה, אמר לו: אני רואה מלאכת שלך עתידה להיבטל. א"ל המלך: כיצד? א"ל: לפי שאין קצבה לעבודתם. ולא עוד, אלא שעושיך הנער כבחרו והבחור כזקן ואין להם ריוח במלאכתם. אם יהיה עבד לאדם שאין לו קצבה במלאכתו, אינו מת? א"ל: הן. א"ל משה: אלו עבדיך, אם אין אתה נותן להם ריוח במלאכתם הם מתים. א"ל פרעה: כבר מניתיך על מלאכת שלי, לך עשה להם כשאתה רואה. הלך משה ובא לו אצל ישראל וישב וחסב מששת ימי בראשית אימתי יהיה שבת והתקין את השבת. ואמר לנוגשים: כן צוה המלך שיהא ריוח במלאכתן יום אחד בשבוע. יעשו מלאכה ו' ימים וינוחו בשבת. ומנין שבמצרים נתן להם את השבת? שנאמר: כי ה' נתן לכם השבת (שמות טז כט). נותן אין כתיב כאן, אלא כבר נתן לכם במצרים". אז אולי כשאנחנו אומרים בקידוש על השבת שהיא "זכר ליציאת מצרים" יש לאמירה זו טעם ופירוש חדש, שכבר במצרים (בזכות משה ופרעה)?

¹⁰ נתינת השבת נזכרת בפיוטי הושענא של שבת, על בסיס המדרשים הנ"ל, אך תוך התעלמות מפרעה (וממשה?). נוסף כאן גם פרט מענייני: איך ידעו לכוון את "היום השביעי"? ראו גמרא שבת סט ע"ב על מי שהיה הולך במדבר ואיבד את חשבון ימי השבוע כיצד הוא עושה שבת: האם הוא סופר שישה ימים ועושה שבת (כמו ימי הבריאה), או עושה מיד שבת ואחריה מתחיל לספור שישה ימים (כפי שעשה אדם הראשון שנברא ביום שישי). נראה שהפייטן רוצה להדגיש שבני ישראל במצרים כווננו את היום, היינו זכו לכוון ליום השביעי של הבריאה, אם בשל מסורת שהשתמרה בידם, אם בשל רוח הקודש שזכו לה, אם משום שמשה ישב ועשה חשבון "מששת ימי בראשית" מהו סדר השבוע ואיזה יום הוא: ראשון, שני וכו' עד יום השבת (אולי בעזרת אצטגניני מצרים?). לשון רבים בפיוט: "דעה כווננו" מן הסתם כוללת את משה. אך ראו הצעת הפרשן ר' חיים פלטיאל (צרפת-גרמניה מאה 13 תלמיד-חבר של מהר"ם מרוטנבורג) שמות א יא שהדבר נעשה עפ"י הגורל: "פתום. מדרש: למה נקרא שמה פיתום? לפי שקפּתּם פיתומים, פירוש לשון שברים. שכל מה שהיו ישראל בונים, מיד נופלת שברים. א"ל פרעה: מאי האי שאין הבניין יכול לעמוד? א"ל משה רבנו ע"ה: אין לך אומה שאין לו יום מנוחה בשבוע, וישראל עובדים כל ימי השבוע! א"ל פרעה: אני נותן לך יום אחד בשבוע למנוחה, לך והטל גורלות. ונפל הגורל על יום השבת. וזהו שאמר משה: ישמח משה במתנת חלקו. וזהו שבת שנתן לו פרעה לנוח בו ישראל, כדכתיב: וזכרת את יום צאתך מארץ מצרים, וכתוב בתריה: על כן צוך יי אלהיך לעשות את יום השבת (דברים ה טו) ויקדשהו, כלומר מיום שהיית במצרים נתן לך השבת". לעיל ראינו ש"כאשר צוך" במצוות השבת בדברות של פרשת ואתחנן מיוחס ע"י

שמות רבה ה יח – שבת בטלה במצרים

מלמד שהיו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלן, לפי שהיו נוהגין בשבת. אמר להן פרעה: "תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו וגו' " - אל יהו משתעשעין ואל יהו נפישין ביום השבת.¹¹

בראשית רבה עט ו – יעקב שמר את השבת

"ויחן את פני העיר" (בראשית לג יח) - נכנס בערב שבת עם דמדומי חמה וקבע תחומים מבעוד יום. זאת אומרת ששמר יעקב את השבת קודם שתינתן.¹²

בראשית רבה יא ו פרשת בראשית – מה עם אברהם?

ר יוחנן בשם ר' יוסי בן חלפתא אמר: אברהם שאין כתוב בו שמירת שבת ירש את העולם במידה, שנאמר: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה וגו' " (בראשית יג ז), אבל יעקב שכתוב בו שמירת שבת, שנאמר: "ויחן את פני העיר" (שם לג יח) - נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום,¹³ ירש את העולם שלא במידה, שנאמר: "והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה" (שם כח יד).¹⁴

במדבר רבה יד ב, פרשת נשא – יוסף מצטרף

הפרשנים לצייווי של עשרת הדברות בפרשת יתרו, והמדרשים – למצוות שניתנו במרה. בא מדרש זה ואומר: הכוונה לא לזה ולא לזה, אלא למתן השבת במצרים ע"י פרעה באמצעות משה! "כאשר ציווך" – כמו שכבר קיימת במצרים.

¹¹ פרעה נוכח שבני ישראל 'לוקחים ברצינות' את יום המנוחה הפיסית והיא גורמת למחשבות של חופש ועיסוק בעולמות אחרים, לפיכך הוא מבטל את השבת שנתן. כך נראה לחבר בין שני המדרשים, מה שחוזר ונותן תוקף לשבת של המן הנזכרת ראשונה במקרא. שבת שניתנה ע"י פרעה על מנת שעבדיו לא ימותו ויחזרו לעבודת הפרך ביום ראשון רעננים יותר, איננה שבת. שבת של חשבון 'הספק שבועי' חומרי איננה שבת של הבריאה. השבת האמתית תיתכן רק בעקבות היציאה לחירות. ראו ספר בני יששכר (ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב, מאה 18, מתלמידי ה'חזוה' מלובלין) מאמרי חודש סיון מאמר ב שמסביר, על בסיס מדרשים אלה, שלפיכך אומרים בתפילה: ישמח משה במתנת חלקו: "והנה אמרו רז"ל בפסוק ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם [שמות ב יא], אשר משה ביקש מפרעה שיתן להם יום אחד למנוחה, והנה בירר משה להם את יום השבת [שמו"ר א כח], והנה כשיצאו ממצרים ונתן להם הש"י את השבת שמח משה, וזהו שאומרים ישמח משה במתנת חלקו". שמחת משה הייתה על השבת של המן במדבר, לא על זו 'הסוציאליסטית' שהצליח להוציא מפרעה במצרים שבכל מקרה הייתה זמנית ומסיבות חומרות-כלכליות.

¹² מדרש בראשית רבה הולך עוד יותר אחורה ונותן את הקרדיט ליעקב אבינו בחזרתו לארץ מחורן. הוא מנסה להשלים את החסר במקרא – את אי אזכור השבת לאורך כל ספר בראשית ובפרט חסרונה של השבת אצל האבות, הם שעפ"י חז"ל [קיימו את כל התורה כולה](#) (דברינו בפרשת תולדות). אם נצרף מדרש זה לשניים הקודמים נקבל את הסיפור הבא: יעקב החוזר מגלות "ארמי אובד אב", שעפ"י דרשות רבות היא הגלות 'המכילה' לגלות מצרים וחלק ממנה (ראו הגדת פסח ודברינו [ארמי אובד אב](#) בפרשת כי תבא), מתקין את השבת כחלק מהתיישבותו בארץ. ראו דברינו [ויחן את פני העיר](#) בפרשת וישלח. הירידה למצרים מחקה את השבת של יעקב שהרי עבד אינו לזמנו. בעיצומו של השעבוד נכנס לתמונה משה, ממשיך דרכם של האבות, ומתקן לאחיו בסבלותם, את השבת כיום מנוחה. פרעה מסכים מסיבותיו הוא, אך מבחינת משה וההשגחה זה צעד ראשון לקראת הגאולה. העבדים יטעמו טעמה של חירות בתוך השעבוד ויזכרו אותה לדורות כחלק מהצייווי הכללי של זכירת יציאת מצרים. אלא שתיוקן זה לא החזיק מעמד וההמשך הוא כפי שתיארנו בהערת השוליים לעיל. קבלנו איפוא שלוש 'נתינות' או ניסיונות לחוקק שבת ולהנהיגה כיום של קדושה ומנוחה. ולא נותר אלא לשוב ולתהות מדוע לא ציוותה על כך התורה מיד לאחר בריאת העולם.

¹³ המדרש בונה על המדרש הקודם כאילו כתוב בתורה שיעקב קבע תחומי שבת. הדרשה הופכת לחלק מ-"שנאמר".

¹⁴ מה עם אברהם ושבת? שאלנו. התשובה היא שאברהם לא שמר שבת ולפיכך הובטחה לו נחלה קטנה מזו של יעקב. ראו מקבילה (מקור?) בגמרא שבת ק"ח ע"א: "אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנאמר: אז תתענג על ה' והרכבתיו על במתי ארץ והאכלתיו נחלת יעקב אביך וגו'. לא כאברהם שכתוב בו: קום התהלך בארץ לארכה וגו', ולא כיצחק שכתוב בו: כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל, אלא כיעקב שכתוב בו: ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה". מה שהגמרא אומרת בצורה עקיפה, אומר מדרש בראשית רבה באופן ברור: אברהם לא שמר שבת (שאם היה שומר, מדוע נחלתו קטנה מזו של יעקב?). ממקורות אלה שאב הפייטן של "מה ידירות מנוחתך" את המילים: "נחלת יעקב יירש בלי מצרים נחלה". אבל לא כולם מסכימים. ראו גמרא יומא כ ע"ב: "קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין, שנאמר תורת - אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה" (כך גם בבראשית רבה צה ג, תנחומא לך א, ורש"י בראשית כו ה שאברהם שמר שבות בשבת). ומי ששומר על איסור הכנה מיום טוב לשבת, מן הסתם גם שומר על שבת. ראו גם אוצר מדרשים (אייזנשטיין) ילמדנו עמוד 223 שמנסה להוכיח שאברהם שמר שבת בקל וחומר ממילה: "משל לשתי מטרונות שלא היה העם יודע להפריש איזה מהם גדולה מחברתה. כיון שהעביר אחת לפני חברתה, ידעו הכל שאותה שעברה לפני חברתה היא הקטנה. כך, השבת כיון שנדחת מפני המילה אנו יודעים שהמילה גדולה מן השבת, וכן אברהם לא הניח מצוה שלא עשאה, שנאמר עקב אשר שמע אברהם וגו' ". אך כל אלה דרשות נאות שאין בכוחן לשנות את פשט המקרא. ואם כבר מזכירים את מצוות הכנה לשבת, מקורה הוא בפרשתנו, בשבת שניתנה עם פרשת המן, ככתוב בשמות טז ה: "והיה ביום הששי והקיננו את אֶשֶׁר יְבִיאוּ וְהָיָה מִשְׁנֵהוּ עַל אֶשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם".

דבר אחר: "מי הקדימני וְאַשְׁלֵם וכו'" (איוב מא ג) 15 - מדבר ביוסף הצדיק שהוא הקדים ושימר את השבת עד שלא נתנה: "וטבוח טבח והכין" (בראשית מג טז). אמר ר' יוחנן: ערב שבת היה, ואין "הכין" אלא לְשֶׁבֶת, שנאמר: "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו" (שמות טז ה) 16.

אמר הקב"ה: יוסף, אתה שמרת את השבת עד שלא ניתנה התורה, חייך שאני משלם לך בנדך שיהא מקריב קרבנו בשבת מה שאין יחיד מקריב ועלי לקבל קרבנו ברצון... ומנין שכן הוא? ממה שאמור בענין: "ביום השביעי נשיא לבני אפרים וגוי" 17.

בראשית פרשת בראשית פרק ב פסוקים א-ג - "היום השביעי" של הבריאה

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ כִּי בּו שָׁבֶת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת: 18.

פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק יח - שבת של אדם הראשון

בשבעה שעות ביום נכנס אדם הראשון לגן עדן... ובין השמשות בערב שבת גורש ויצא... בא יום השבת ונעשה סניגור לאדם הראשון, אמר לפניו: 19 רבון כל העולמים, כל ימי המעשה לא נהרג הרג בעולם ואתה מתחיל ממני? זו היא קדושתו זו היא ברכתו, שנאמר: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו". ובזכות יום שבת ניצל אדם מדינה של גיהנם. וראה אדם כוחה של שבת, אמר: לא חנם ברך הקב"ה וקדש את יום השבת. התחיל משורר ומזמר ליום השבת, ואמר: "מזמור שיר ליום השבת" - ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים. 20.

בראשית רבה יא ח - עם ישראל הוא בו זוגה של השבת

15 מתבקש להוסיף את המילה "לו" ולקרוא את הפסוק: "ואשלם לו", כמו שמשמע מהפסוק הסמוך שם "לו אחריש בדי". ראו במדרש שם ש"הקדימני" הראשון הוא אברהם, ומשם הדרשה ממשיכה ליוסף.

16 כך גם בבראשית רבה צב ד: "ואין הכן אלא שבת... הדא אמרה ששומר יוסף את השבת קודם שלא תנתן". אם לא אברהם (ויצחק) "אחורה", אז הנה יוסף "קדימה" לחיזוק השבת בספר בראשית, ולדרשן מספיק היקש ההכנה שנזכרת הן כאשר יוסף מארח את אחיו בפגישתם השנייה: "וטבח טבח והכין כי אתי יאכלו האנשים בצִּהְרִים" (בראשית מג טז), עם ההכנה של ירדת המן בשמות טז ה: "ויהי ביום השישי והכינו את אשר יביאו וכו'", על מנת לדרוש שיוסף שמר שבת במצרים! ואגב אורחא למדנו שיוסף אירח את אחיו בשבת. מעניין אם שרו שם את הפיוט: "נחלת יעקב יירש בלי מצרים נחלה". אולי שרו: בלי מצרים נחלה?

17 ובזכות יוסף ששמר שבת במצרים יבוא נשיא שבט אפרים שהוא מצאצאיו ויקריב את קרבנו "ביום השביעי" שהוא שבת. וזה מקרה מיוחד אם לא יחיד, שקרבן יחיד דוחה את השבת. ראו שבחונת מקדש שלמה נדחו הן שבת והן יום הכיפורים (בראשית רבה לה ג בדברינו [היום השמיני במקרא](#)).

18 הלכנו אחורה עד תחילת התורה בסיפור בריאת העולם שכלתה ושביתה ביום השביעי. בדרך, לא מצאנו (גם במדרש) שאישים כנח, שם ועבר, חנוך, מתושלח ועוד צדיקים מבאי בראשית קיימו את השבת. בפסוקים אלה מופיע השורש שב"ת, אבל לא שם העצם: שבת, שכאמור לא נזכרת בכל ספר בראשית רק "יום השביעי". חידוש המונח "שבת" הוא של ספר שמות שמתכתב עם ספר בראשית באזכור "היום השביעי" ובהפיכת שב"ת מפועל לשם עצם. ספר שמות הוא ללא ספק ספר השבת שמעטר אותה גם בכינוי: "שבתון" (שמות טז כג). ובהמשך גם "שבת שבתון" (שמות לא טו). השבת חוזרת עוד שלוש פעמים (לפחות) בספר שמות, מלבד פרשת המן: בעשרת הדברות: "זכור את יום השבת לקדשו", בפרשת כי תשא, שמות לא: "אֲדָ אֶת שַׁבְּתִי תִשְׁמְרוּ כִּי אוֹת הוּא בְּיָמֵי וּבְיָמֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם: ... וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתֵיכֶם בְּרִית עוֹלָם וְכוּ", ובפרשת ויקהל, שמות לה: "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לְכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן לַה' כָּל הַעֲשֵׂה בּו מְלָאכָה יוֹמֵת". ראו בדברינו [שבת שבתון](#) בפרשת ויקהל. מה עם שאר חומשי התורה? בספר ויקרא נזכרת השבת פעמיים בפרשת אמור: בפתיחה לפרשת המועדות, ויקרא כג ג: "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן מְקַרָּא קֹדֶשׁ כָּל מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ שַׁבַּת הוּא לַה' כָּל מוֹשְׁבֵיכֶם", ובמצוות לחם הפנים, ויקרא כד ח: "בְּיוֹם הַשַּׁבָּת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת יַעֲרֹכְנוּ לִפְנֵי ה' תַּמִּיד מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם". גם בספר במדבר נזכרת השבת פעמיים: בפרשת שלח לך בסיפור מקושש העצים, במדבר טו לב: "וַיְהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקְּשֵׁשׁ עֲצִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, וּבְקִרְבָּנוֹת מוֹסְפֵי הַמוֹעֲדִים בְּפִרְשֵׁת פְּנֹחַס, בְּמִדְבַר כַּח ט: "וּבַיּוֹם הַשַּׁבָּת שְׁנֵי כִבְשִׁים בְּנֵי שָׁנָה תַּמִּימִם וְכוּ". ובכל ספר דברים נזכרת השבת רק בתיאור החוזר של עשרת הדברות בפרשת ואתחנן, דברים ה יב: "שְׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ". וסיבת השבת שם כאמור היא יציאת מצרים ולא בריאת העולם.

השבת אמרה לקב"ה, דברה כסניגור של אדם הראשון.

20 מדרשים אחרים (פסיקתא דרב כהנא למשל) מדגישים שאדם הראשון ניצל משום שאותה שבת הייתה גם א' בתשרי הוא ראש השנה (עפ"י השיטה שהעולם נברא בכ"ה באלול, ראו בדברינו [היום הרת עולם](#) וכן [מדרשים נאים לראש השנה](#)). אבל מדרש זה וכן פסיקתא רבתי מו, מדרש תהלים צב ועוד, מדגישים את השבת הראשונה שהיא שהצילה את אדם הראשון. ראו גם הפיוט להושענא של שבת: "כהושעת אדם יציר כפיד לגוננה. בשבת קדש המצאתו כופר וְחִנִּינָה. כֵּן הוֹשַׁע נָא". ובמדרש בראשית טז ה הכל בנחת ולא בהצלה מהגירוש: "ויניחה - נתן לו מצות שבת, כמה שאתה אומר: וינח ביום השביעי". ובמוצאי שבת כשגורש אדם הראשון, גילה לו הקב"ה את סוד האש (פסחים נד ע"א, בראשית רבה יא ב). ומדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה - בראשית אות כא מוסיף גם את קין: "וישם י"י לקין אות. יש אומרים שבת נתן לפניו". האם מכל אלה נוכל להקדים את השבת לימי הבריאה עצמה? לשבת הבראשיתית הראשונה בעולם שכבר אדם הראשון קיים אותה (והיא קיימה אותו?). וגם לקין ניתנה!

למה בַּרְכוּ? ²¹ ר' ברכיה ור' דוסתאי אומרים: שאין לו בן זוג: אחד בשבת שני בשבת, שלישי רביעי, חמישי ערב שבת... תני ר' שמעון בן יוחי: אמרה שבת לפני הקב"ה: ריבון העולמים, לכולם יש בן זוג, ולי אין בן זוג, אתמהא! אמר לה הקב"ה: כנסת ישראל היא בן זוגך. וכיון שעמדו ישראל לפני הר סיני, אמר להם הקב"ה: זכרו הדבר שאמרתי לשבת: כנסת ישראל היא בן זוגך – "זכור את יום השבת לקדשו". ²²

ישעיהו פרק נו פסוקים ב-23 - קריאה אל כל שומרי השבת

אֲשֶׁרִי אֲנֹשׁ יַעֲשֶׂה זֹאת וְכֵן אֲדַם יַחֲזִיק בָּהּ שֹׁמֵר שֶׁבֶת מַחֲלָלוֹ וְשֹׁמֵר יָדוֹ מַעֲשׂוֹת כָּל רָע: וְאֵל יֹאמֶר בְּן הַנֶּזֶךְ הַנִּלְוָה אֶל ה' לֵאמֹר הַבְּדִל יַבְדִּילֵנִי ה' מֵעַל עַמּוֹ וְאֵל יֹאמֶר הַסָּרִיס הוֹ אֲנִי עֵץ יָבֵשׁ: כִּי כֹה אָמַר ה' לְסָרִיסִים אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ אֶת שִׁבְתוֹתַי וּבְחָרוּ בְּאֲשֶׁר חֲפָצְתִי וּמְחַזְּקִים בְּבְרִיתִי: וְנִתְּתִי לָהֶם בְּבִיתִי וּבְחֻמּוֹתַי יָד וְשֵׁם טוֹב מִבְּנֵים וּמִבְּנוֹת שֵׁם עוֹלָם אֲתֵּן לוֹ אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת: וּבְנֵי הַנֶּזֶךְ הַנִּלְוִים עַל ה' לְשִׁרְתוֹ וּלְאַהֲבָהּ אֶת שֵׁם ה' לְהִיּוֹת לוֹ לְעֵבְדִים כָּל שֹׁמֵר שֶׁבֶת מַחֲלָלוֹ וּמְחַזְּקִים בְּבְרִיתִי: וְהִבְיֵאוֹתִים אֶל הַר קְדְשִׁי וְשִׁמְחֵתִים בְּבִית תְּפִלְתֵי עוֹלְתֵיהֶם וּזְבַחֵיהֶם לְרָצוֹן עַל מִזְבְּחִי כִּי בֵיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים: ²⁴

ישעיהו פרק נח פסוק יג – תוכחה לישראל על השבת

אם תָּשִׁיב מִשְׁבֶּת רַגְלְךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ בַּיּוֹם קְדְשִׁי וְקִרְאתָ לְשֶׁבֶת עֲנֵג לְקֹדֶשׁ ה' מִכְּבֹד וְכַבְדָּתוֹ מַעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ מִמְּצוֹא חֲפָצֶיךָ וְדַבֵּר דָּבָר: ²⁵

אחרית דבר – גלגולה של השבת

²¹ הברכה שראינו גם במדרש הקודם: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מִכָּל־מַלְאָכְתוֹ אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת".
²² כבר הרחבנו לדון במדרש זה בדברינו [מקדש ישראל והשבת](#) בפרשת בראשית, שם הבאנו את מנהג בני ארץ ישראל לברך: "מקדש ישראל והשבת" שעומד כנגד מנהג בני בבל (מנהגנו שלנו) לברך: "מקדש השבת וישראל". כאן נביא רק הדרוש לעניינינו. עם ישראל הוא בן הזוג של השבת. בבדיאתה נשארה השבת תלויה ועומדת עד שיבואו בני ישראל ויצטוו עליה ויצינו אותה. בלעדי עם ישראל, השבת חסרה. מדרש זה מניח את מלוא כובד המשקל על מעמד עשרת הדברות ובו הדיבר הרביעי: "זכור את יום השבת לקדשו". רק במעמד זה נמצא בן הזוג של השבת. מעבר להתנגשות המתבקשת עם נתינת השבת כבר בירידת המן (אפשר לפרש ולראות בשניהם אירוע מתמשך), האמירה העיקרית של מדרש זה היא בעימות או שמא בגישור בין ספר בראשית וספר שמות. בין השבת הבראשיתית-הקוסמית ובין השבת האנושית שבני אדם קבלו עליהם ומצייתים לגדריה וחוקיה. בין: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מִכָּל־מַלְאָכְתוֹ אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת" של ספר בראשית, ובין: "רְאוּ כִי ה' נָתַן לָכֶם הַשְּׁבֶת", וְשִׁמְרוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשְּׁבֶת לַעֲשׂוֹת אֶת־הַשְּׁבֶת לְדֹרֹתֵם בְּרִית עוֹלָם", וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קֹדֶשׁ שֶׁבֶת שְׁבֶתוֹן לְה' " של ספר שמות. ספר שמות, ספר יציאת מצרים, אמנם חולק לספר בראשית את הכבוד הראוי ובעת החתונה של השבת עם ישראל בן זוגה, נזכרת בראשיתה של השבת, ככתוב בדיבר הרביעי: "כִּי שָׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּן בְּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשְּׁבֶת וַיְקַדְּשֶׁהָ", אבל השבת כציווי מעשי ולא כמושג קונספטואלי ניתנה לעם ישראל דווקא, ככתוב: "רְאוּ כִי ה' נָתַן לָכֶם אֶת הַשְּׁבֶת". וְשִׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשְּׁבֶת ... לְדֹרוֹתֵם בְּרִית עוֹלָם". האם 'חתונה' זו מצמצמת את השבת הבראשיתית-קוסמית? האם בציווי השבת בספר שמות חזרנו למדרש שמות רבה בו פתחנו שאין לאומות העולם שום חלק בשבת, שהם מצווים על: "יום ולילה לא ישבותו"? השבת היא: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם" (לעולם וְלְעוֹלָם), וכל העובר בין המלך למטרונה חייב מיתה?

²³ פסוקים מתוך הפטרת "דרשו ה' בהמצאו" – הפטרה שנקראת בימינו בתעניות ציבור, אבל נחשבת גם כהפטרת שבת תשובה. ראו דברינו [דרשו ה' בהמצאו](#) בשבת שובה.

²⁴ האם הנביא ישעיהו מחזיר את השבת למעמדה הבראשיתי האוניברסלי? האם פסוקים אלה חולקים על מדרש שמות רבה בו פתחנו? נראה שכן. וכך גם נדרש במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה ה על בסיס פסוקי ישעיהו הנ"ל: "שמה תאמרו כל מי שמשמר השבת מה שכר נוטל עליו? תלמוד לומר: אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע (ישעיהו נו ב). הא למדנו שכל מי שמשמר את השבת מרוחק מן העבירה". כך גם במקבילה במכילתא דרשב"י ובמדרשים אחרים. אמנם, רוב פרשנים ומדרשים מפרשים את "בני הנכר" כאן שמדובר בגוי צדק שהצטרפו לעם ישראל כדון, אבל נראה שמפוט הפסוקים, בפרט מהשימוש במונח "אנוש" שהוא נכדו של אדם הראשון ומשמש שם כולל לבני אדם באשר הם, אפשר להבין גם אחרת. גם הפסוק: "כי ביתי בית תפילה ייקרא לכל העמים" מעיד על אפשרות זו. ראו גם התרגום לבני נכר בפסוקים אלה "בני עממיא". ראו גם אוצר מדרשים (אייזנשטיין) פסיקתא עמוד 488 שמביא מדרש המשווה את יציאת עם ישראל לחרות עם בריאת העולם, יום אחרי יום, ומסיים ביום השישי: "בששי דבר עם אדם בגן עדן, אף כאן דבר עם בני אברהם בהר סיני. בשביעי שבת כתיב שבת וינפש". אז אם לא עם כל בני אנוש, אזי לפחות עם כל בני אברהם "אב המון גויים", שדבר איתם על "וביום השביעי שבת וינפש" (ומחזיר את אברהם לתמונה). כך או כך, קריאה זו של ישעיהו, מזכירה קריאות כלל-אנושיות אחרות שלו כגון בפרק ב: "וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נְכוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְּבְעוֹת וְנִהְרֹו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם".

²⁵ ובלשון בוטה בהרבה בפרק א של ישעיהו (הפטרת שבת חזון): "לֹא תוֹסִיפוּ הִבִּיא מִנְחַת שְׂאֵל קְטָרֶת תוֹעֵבָה הִיא לִי חֹדֶשׁ וְשֶׁבֶת קָרָא מִקְרָא לֹא אוֹכַל אֲנִי וְיִצְרָה". לאלה אפשר לצרף את דברי ירמיהו בחצי השני של פרק יז אשר קובל קשות על אי שמירת השבת: "כֹּה אָמַר ה' הַשְּׁמֵרוּ בְּנִפְשׁוֹתֵיכֶם וְאֵל תִּשְׂאוּ מִשָּׂא בַיּוֹם הַשְּׁבֶת וְהִבְאֵתֶם בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם: וְלֹא תוֹצִיאוּ מִשָּׂא מִבְּתֵיכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁבֶת וְכָל מַלְאָכָה לֹא תַעֲשׂוּ וְקִדְשֶׁתֶם אֶת יוֹם הַשְּׁבֶת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם: ... וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלַי לְקֹדֶשׁ אֶת יוֹם הַשְּׁבֶת וּלְבִלְתִּי שְׂאֵת מִשָּׂא וּבֹא בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם בַּיּוֹם הַשְּׁבֶת וְהִצַּתִּי אֵשׁ בְּשַׁעֲרֵיהָ וְאִכְלָה אֶרְמֹנוֹת יְרוּשָׁלַם וְלֹא תִקְבְּחָה". (ובבית שני יעמוד נחמיה ויגער בעם על חילול שבת, נחמיה פרקים י ויג). העמדת פסוקים אלה מישיעיהו (ומירמיהו) מול אלה: גנות ישראל שמחללים את השבת מול הזמנה לבני הנכר השומרים שבת מחללו, היא ברורה לעין כל ואינה צריכה ראיות נוספות.

- אם נשלב את כל מה שמובא לעיל ונמשיך את חיבור המדרשים שעשינו בהערות 11, 12 לעיל, נקבל את 'גלגולה של שבת' בסדר כרונולוגי בתחנות הבאות:²⁶
1. שבת בראשית יסודה בבריאת העולם אבל לא זכתה לשם 'שבת' רק "היום השביעי" שהוא עוד חוליה בשרשרת ימי הבריאה.²⁷
  2. בשביל אדם הראשון הייתה השבת אירוע חד-פעמי של כפרה לאחר גורש מגן עדן. השבת נשארה 'מאחור' בגן עדן ואיננו שומעים עליה יותר אצל אדם הראשון או מי מצאצאיו, גם לא במדרשים.²⁸
  3. היעדר השבת בולט עוד יותר בתקופת האבות שעפ"י חז"ל קיימו את התורה ושמרו "מצוותי חוקותי ותורותי" וציינו את כל המצוות שהאבות חידשו.²⁹ גם על רקע מצוות שניתנו לאבות במפורש במקרא כמו מצוות המילה.
  4. הראשון לו מנסה המדרש לייחס קיום השבת הוא יעקב החוזר מחרן וקונה חלקת שדה בארץ, ואחריו יוסף במצרים.
  5. אמירה ברורה של המדרש היא על משה שתיקן לעם העברי המשועבד שבת באישורו של פרעה (שבת השנייה במצרים, אחרי יוסף). המדרש מנסה ליצור את המפנה כבר בשעבוד מצרים אם כמבוא לגאולה (20 שנה קודם) אם כשבת אוניברסלית שאפילו אדם כפרעה מבין את חשיבותה (הכלכלית-חברתית).
  6. בני ישראל "משתעשעים במגילות" בשבת (חלומות לחירות?) בעקבות הקלת פרעה וזה מתחרט ומשנה דעתו. אבל התקדים של שבת בשעבוד מצרים נחקק לדורות ומצוטט לא מעט.³⁰
  7. יציאה לחירות היא הזמן לתת את השבת לעם בני חורין, לפיכך אולי מבקש המדרש להקדים את השבת ולחבר אותה כבר למצוות שנתנו במרה: דינים וכיבוד אב ואם, "שם שם לו חוק ומשפט".
  8. השבת נזכרת במקרא במפורש ולראשונה בפרשת ירדת המן, דווקא כאשר אין את ששת ימי המעשה. לאחר מכן מספר פעמים בספר שמות שהוא "ספר השבת". לאורך כל ספר בראשית רק "יום השביעי".
  9. הגושפנקא הרשמית של השבת היא במעמד הר סיני: החתונה של השבת שמוצאת את בן זוגה הוא עם ישראל. השבת הפכה מקוסמית לאנושית וניתנת רק לעם הקטן, עם ישראל. גוי ששבת חייב מיתה!.
  10. הקשר הכפול עם המשכן והמקדש: שבת דוחה את הקמתם – לא בונים בשבת, אבל עבודת המשכן והמקדש (הקרבת) דוחים את השבת.
  11. באים הנביאים ירמיהו וישעיהו והופכים את התמונה: עם ישראל לא עומד כ"כ במשימה ואי לכך כל בני הנכר מוזמנים! אם אין זה להלכה, וודאי זה להיסטוריה שמוכיחה שכל האנושות קבלה על עצמה 'שבת' במובן של פרעה.
  12. חז"ל חוזרים ומצמצמים את השבת לדבר פרטי ואינטימי עם ישראל "ואין לזרים אתך".
  13. עמים ותרבויות רבים מאמצים לאורך ההיסטוריה את הקונספט של יום מנוחה שבועי, אבל בתאריך אחר. מאמצים את השבת של בריאת העולם, אבל לא את זו של יציאת מצרים.

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: השבת כערך כלל-אנושי אוניברסלי נדון גם בספרות העולם כללית. אברהם יהושע השל בספרו על השבת מציג את התיזה שבית המקדש הוא מקדש במרחב, ואילו השבת היא מקדש בזמן. וזו לדבריו המצאה ייחודית של המקרא. רוב חוקרי המקרא מסכימים עם כך. יש אמנם תפיסה בבליית עמומה של היום השביעי, אבל רחוקה מרעיון המנוחה בשבת.

²⁶ בשילוב המדרשים והמקרא שהבאנו. הגלגול המקראי נטו מתואר בהערה 18 לעיל.

²⁷ ראו דברינו **שישה או שבעה ימי בראשית** בפרשת בראשית.

²⁸ אולי לכן מזוהה השבת עם 'העולם הבא' וגן עדן: "מעין עולם הבא יום שבת מנוחה". לקללת האדם אחרי הגירוש מגן עדן של עבודה אינסופית: "ארורה האדמה בעבורך ... בזעת אפיך תאכל לחם", לא נלווית שום נחמה של יום מנוחה כלשהוא.

²⁹ בדברינו **מצוות טרום סיני**.

³⁰ עד שיש שמכוונים בכך שהשבת היא "זכר ליציאת מצרים". אם פרעה הרשע נתן את השבת, קל וחומר לכל אדם.